the vicissitudes of the Mercatino. During a guided tour in January 2020, Anna Buonaiuto smiled at a frame hovering over the passageway — a blank sheet of drawing paper with a quotation by Bertolt Brecht thickly written with a fine pencil: 'The designers sit / Hunched in the drawing offices: One wrong figure, and the enemy's cities / Will remain undestroyed.'[15] Brecht's designers are entrenched in their war offices to fulfil their public duty. The same goes for Bisogni and Buonaiuto, and the potential of the architecture of the Mercatino has yet to be unleashed.

15
Bertolt Brecht, '1940', in: John Willett and Ralph Manheim (eds.), *Poems 1913–1956* (New York: Routledge, 1998), 143.

Deze scheiding tussen de ideale dimensie van de architectuur en de confrontatie daarvan met de tastbare behoeften van bewoners, tussen critici en gebruikers, wordt geïllustreerd door de lotgevallen van de Mercatino. Tijdens een rondleiding in januari 2020 moest Anna Buonaiuto glimlachen bij het zien van een beeltenis die boven de doorgang zweefde — een blanco vel tekenpapier waarop met een fijn potlood in dikke letters een citaat van Bertolt Brecht geschreven stond: 'De ontwerpers zitten / Voorovergebogen in de tekenzalen:/ Eén verkeerd cijfer, en de steden van de vijanden / Blijven onverstoord.'[15] Brecht's ontwerpers verschansen zich in hun oorlogskantoren om hun publieke taak te vervullen. Hetzelfde geldt voor Bisogni en Buonaiuto; het potentieel van de architectuur van de Mercatino moet nog worden ontketend.

Vertaling: InOtherWords, Maria van Tol

15
Werner Hecht et al. (red.), *Bertolt Brecht. Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe*, vol. 12 (Berlijn/Frankfurt: Aufbau/Suhrkamp, 1988), 97.

Mechthild Ebert

Much Ado about the Haas–Haus

Veel gedoe over het Haas–Haus

The curved façade of Haas-Haus that makes the connection between Graben and Stephansplatz./ De gebogen façade van het Haas-Haus legt de verbinding tussen Graben en de Stephansplatz.

Haas-Haus steps forward and takes position in front of the cathedral/ zet een stap voorwaarts en neemt positie in tegenover de kathedraal.

Haas-Haus, as seen from Graben/ gezien vanaf Graben.

'Some professed the collapse of Western civilisation, others celebrated the belated arrival of the twentieth century to the stagnant metropolis on the Danube.'[1] This quote from architecture publicist Otto Kapfinger on the occasion of the opening of Hans Hollein's Haas-Haus offers a glimpse of how contrary the opinions were about the new building vis-à-vis St Stephen's Cathedral, the most prominent Austrian construction site of the last decades. The Haas-Haus is the third building on this site of the same name. The first Haas-Haus is a *Gründerzeit* six-storey commercial building designed by August Sicard von Sicardsburg and Eduard van der Nüll for Philipp Haas & Söhne. It was finished in 1867 and was severely damaged by a fire in 1945. The second Haas-Haus, a pared-down, post-war modernist building designed by Carl Appel, Max Fellerer and Eugen Wörle, was completed in 1953. In 1984, Hollein was invited by a consortium of municipal banks and insurance companies that had acquired the building to produce a renovation study.[2] By the end of 1985 the application for the demolition of the second Haas-Haus was submitted.

During the debate about its demolition, the second Haas-Haus was described as an 'eyesore' by people advocating a new construction.[3] A so-called Committee of Proponents (*Proponentenkomitee*) under the chairmanship of architect Walter Jaksch opposed and called for an appropriate handling of the existing building — a testimony to post-war modernity, significant for the reconstruction of Austria after the Second World War. Nevertheless, demolition started in 1986.[4]

Although it was not Hollein's first project to be realised in Vienna — his designs for the Retti candle store and the Schullin jewellery shop had drawn international attention in the 1960s and 1970s — the prominent location and scale provided him with the opportunity to leave a lasting mark on the city. He was already an internationally acclaimed architect with commissions around the globe who was awarded the Pritzker-Prize in 1985. Hollein received unwavering political support from the social democratic Mayor Helmut Zilk, who was willing to take a daring step with regard to the rather museum-like cityscape of Vienna. Many people viewed the project with scepticism, and the public pressure was enormous. Dietmar Steiner stated: 'It is barely an exaggeration to conclude that public outrage at a new building in Vienna by a prominent architect is proof of its excellence.'[5]

Assigned to create 'a building as an exclusive shopping centre for individual shops and restaurants', Hollein started the design focusing on an in-depth study of the site and its historical context.[6] He was seeking to restore the urban fabric between Stephansplatz and Stock-im-Eisen-platz, which had gradually dissolved over the course of two centuries. His application of a rounded form aimed to recall the distant Roman castrum Vindobona.[7]

Immediately after the public had been informed about the plans, fierce discussions started. Some of the arguments provide an insight into a controversy that took on absurd proportions. In February 1986, an article was published entitled 'Hands off Stephansplatz', stating that the demolition of the Haas-Haus threatened irreparable damage to the famous and adored site, the civil and divine centre of Vienna. Oddly, the pictures that were supposed to underline the statements did not show the construction by Appel, Fellerer and Wörle that was to be demolished, but the building that had been destroyed 40 years earlier.[8] Authors in both Austrian and international newspapers and journals devoted a sizeable part of their texts to the historical development of this part of the city. Milan Dubrovic described the site as the 'most sensitive point in Vienna's urban life, a neuralgic point in the sentimental area of the Viennese soul'.[9]

Heated discussions ensued, everyone seemed to have an opinion. In February 1987 a public presentation provided information to facilitate and communicate the design. A copy of the guestbook of that five-day-long exhibition comprises about 90 fully signed pages with comments ranging from enthusiasm to disgust. One visitor was fascinated: 'An excellent solution at this sensitive point.' Someone else dearly missed the swimming pool on the ground as a justification for the steppingstone on the roof. And yet another observer was not satisfied at all: 'An utterly foreign body!' A summarising comment: 'Pure cantankerous comments, typical Viennese.'[10]

'Nicht beliebig drauflosbauen . . .' (Do not build arbitrarily . . .) was the title of an article by Dieter Klein in which he pointed out that the discussion was an occasion for Viennese architects and the building lobby to take action against a paragraph in Vienna's building code that protects the historical city.[11] The coexistence of old and new buildings in protected zones has been governed since 1972.

1
Otto Kapfinger, 'Landeplatz fürs Chriskindl', *Die Presse — Spectrum*, 15 September 1990.
2
The consortium consisted of Zentralsparkasse und Kommerzialbank AG, Wiener Städtische Wechselseitige Versicherungsanstalt and Wiener Verein.
3
Helga Longin, 'Neues "Hollein-Haus": Große Chance für Wien', *Kronen Zeitung*, 29 November 1986.
4
Klaus Khittl, 'Wiener Wut', *Wochenpresse*, 18 February 1986.
5
Dietmar Steiner, 'Hans Hollein baut am Stephansplatz', *Rendevouz Wien* 2 (1986).
6
Mitteilungen (Newsletter of insurance group Wiener Städtische) 2 (1986), 18.
7
Hans Hollein, 'Das Haas-Haus: Eine städteräumliche Aufgabe', *Transparent* 3–4–5 (1987), 4.
8 '
Hände weg vom Stephansplatz', *Kronen Zeitung*, 20 February 1986.
9
Milan Dubrovic, 'Hybris und Hast ums Haas-Haus', *Die Presse*, 8 February 1986.
10
HN-151-038-Dok, Archive Hans Hollein, Az W and MAK, Vienna.
11
Dieter Klein, 'Nicht beliebig drauflosbauen...', unknown source.

'Sommigen hebben de ineenstorting van de westerse beschaving verkondigd, anderen vierden de late komst van de twintigste eeuw in de stagnerende metropool aan de Donau.'[1] Dit citaat van architectuurpublicist Otto Kapfinger ter gelegenheid van de opening van het Haas-Haus van Hans Hollein werpt een blik op hoe tegengesteld de meningen waren over het nieuwe gebouw tegenover de Sint-Stephanskathedraal, de meest prominente Oostenrijkse bouwsite van de laatste decennia. Het huidige Haas-Haus is het derde gebouw met dezelfde naam op deze plek. Het eerste Haas-Haus was een product van de *Gründerzeit*. Een zes verdiepingen tellend commercieel gebouw, ontworpen door August Sicard von Sicardsburg en Eduard van der Nüll voor Philipp Haas & Söhne. Het werd voltooid in 1867 en raakte zwaar beschadigd door een brand in 1945. Het tweede Haas-Haus, een bescheiden, naoorlogs modernistisch project, ontworpen door Carl Appel, Max Fellerer en Eugen Wörle, werd voltooid in 1953. In 1984 ontving Hollein een uitnodiging van een consortium van gemeentelijke banken en verzekeringsmaatschappijen, dat het gebouw recent verworven had, om een renovatiestudie uit te voeren.[2] Eind 1985 werd de aanvraag voor sloop ingediend.

Tijdens het debat over de sloop werd het tweede Haas-Haus als een 'doorn in het oog' omschreven door mensen die pleitten voor een nieuw gebouw.[3] Een zogenaamd Comité van Voorstanders (*Proponentenkomitee*) onder voorzitterschap van architect Walter Jaksch verzette zich tegen de afbraak en riep op tot een passende omgang met het bestaande gebouw, als getuigenis van de naoorlogse moderniteit die belangrijk was geweest voor de wederopbouw van Oostenrijk. Desondanks begon de sloop in 1986.[4]

Hoewel het niet Hollein's eerste project was dat in Wenen werd gerealiseerd — zijn ontwerpen voor kaarsenwinkel Retti en juwelierszaak Schullin hadden in de jaren 1960 en 1970 internationaal aandacht getrokken — gaven de prominente locatie en de schaal van deze opdracht hem de kans om een blijvende stempel op de stad te drukken. Hij was toen al een internationaal gerenommeerde architect met uitgevoerd werk over de hele wereld, die in 1985 de Pritzker-prijs gewonnen had. Hollein kreeg de onvoorwaardelijke politieke steun van de sociaal-democratische burgemeester Helmut Zilk, die bereid was een gewaagde stap te zetten met betrekking tot het nogal museale stadsbeeld van Wenen, maar veel mensen keken sceptisch naar het project en de publieke druk was enorm groot. Dietmar Steiner verklaarde: 'Het is nauwelijks overdreven om te concluderen dat de publieke verontwaardiging over een nieuw gebouw in Wenen, door een prominente architect, een bewijs is van de excellente kwaliteit van dat gebouw.'[5]

De opgave om 'een gebouw als exclusief winkelcentrum voor boetieks en restaurants' te ontwerpen, werd door Hollein aangevangen met een grondige studie van de locatie en de historische context van de site.[6] Daarbij wilde hij het stedelijk weefsel tussen de Stephansplatz en Stock-im-Eisen-platz, dat in de loop van twee eeuwen geleidelijk aan was verdwenen, weer in ere herstellen. Zijn toepassing van een afgeronde vorm was bedoeld om het oude Romeinse castrum Vindobona opnieuw in herinnering te brengen.[7]

Onmiddellijk nadat het publiek op de hoogte was gebracht van de plannen, kwam er een hevige discussie op gang. Sommige argumenten bieden inzicht in een controverse die absurde proporties aannam. In februari 1986 verscheen een artikel met de titel 'Handen af van de Stephansplatz', waarin stond te lezen dat de sloop van het Haas-Haus onherstelbare schade dreigde toe te brengen aan het beroemde en geliefde stadsdeel, het burgerlijke en religieuze centrum van Wenen. Vreemd genoeg tonen de foto's die de uitspraken moesten onderbouwen, niet het gebouw van Appel, Fellerer en Wörle dat zou worden gesloopt, maar wel het gebouw dat 40 jaar eerder was afgebroken.[8] Auteurs in zowel Oostenrijkse als internationale kranten en tijdschriften wijdden een groot deel van hun teksten aan de historische ontwikkeling van dit deel van de stad, om het belang van de locatie en haar historische context te onderstrepen. Milan Dubrovic beschreef de site als 'het meest gevoelige element in het stadsleven van Wenen, een open zenuw in het gevoelsleven van de Weners'.[9]

Verhitte discussies volgden, en iedereen leek een mening te hebben. In februari 1987 werd tijdens een publieke presentatie het ontwerp toegelicht, om zo het verdere ontwerpproces te vergemakkelijken. Een exemplaar van het gastenboek van die vijfdaagse manifestatie beslaat ongeveer 90 pagina's commentaar, variërend van enthousiasme tot walging. Eén bezoeker was gefascineerd en omschreef het ontwerp als 'een uitstekende oplossing op deze delicate plek'. Iemand anders vroeg zich af of er nog een zwembad op de begane grond kwam, omdat de springplank immers al op het dak stond. En weer een andere bezoeker was helemaal niet tevreden: 'Een volstrekt vreemdsoortig object!' Een samenvattende opmerking bij het gastenboek: 'Louter chagrijnige opmerkingen, typisch Weens.'[10]

'Nicht beliebig drauflosbauen...' (Niet lukraak bouwen...) was de titel van een artikel van Dieter Klein waarin hij erop

1
Otto Kapfinger, 'Landeplatz fürs Chriskindl', *Die Presse — Spectrum*, 15 September 1990.
2 Het consortium bestond uit Zentralsparkasse und Kommerzialbank AG, Wiener Städtische Wechselseitige Versicherungsanstalt en Wiener Verein.
3
Helga Longin, 'Neues "Hollein-Haus": Große Chance für Wien', *Kronen Zeitung*, 29 November 1986.
4
Klaus Khittl, 'Wiener Wut', *Wochenpresse*, 18 februari 1986.
5
Dietmar Steiner, 'Hans Hollein baut am Stephansplatz', *Rendevouz Wien* 2 (1986).
6
Mitteilungen (nieuwsbrief van verzekeraar Wiener Städtische) 2 (1986), 18.
7
Hans Hollein, 'Das Haas-Haus: Eine städteräumliche Aufgabe', *Transparent* 3–4–5 (1987), 4.
8
'Hände weg vom Stephansplatz', *Kronen Zeitung*, 20 februari 1986.
9
Milan Dubrovic, 'Hybris und Hast ums Haas-Haus', *Die Presse*, 8 februari 1986.
10
HN-151-038-Dok, Archive Hans Hollein, Az W en MAK, Wenen.

contents

It requires every new construction to be adapted in terms of style, shape, height, roof shape, technological design and colour scheme. Obviously, Hollein's design did not take these strict regulations into account. One of the most defining results of the whole project was the revision of article 85.5 in July 1987. Only a few words were changed: instead of 'aligning' with, the new building had to 'consider' the existing buildings and should fit into the cityscape in a 'contemporary way'.[12] Friedrich Achleitner — important chronicler and critic of Austrian Architecture — would later write about the 'Lex Hollein'.[13]

'Let Hans Hollein work in peace.' Support for the project came from a group of 19 well-known people from the arts, culture and politics, led by artist and writer André Heller. They explained how Austria's most important asset was its culture and art: Austria could no longer afford to give the impression of being a provincial, grumbling country that is unable to deal with quality. For them it was a stroke of luck that Hans Hollein could be persuaded to create a symbol of sensitive architecture in the centre of the capital. The group argued that, notwithstanding countless examples of disgraceful 'architectural snootiness' during the last 50 years, Vienna actually did have a huge backlog of significant architectural achievements.[14]

For the project's opponents, no argument seemed trifling enough. Hollein was accused of the inadmissible copying of American examples by Johnson/Burgee Architects and Burgener Lachappelle Architects.[15] Important critics, however, argued for Hollein's modern approach. Jan Tabor called his design an 'upgrading of the cathedral'.[16] An article by Michael Wise bore the title 'The Man Who Brought Vienna Up to Date: Hans Hollein Has Won over His Native City with Bold Designs'.[17] Disparaging comments and derisive metaphors were used to describe the building or its architect. Headlines and articles went head over heels. Hollein once said in an interview that he was called names like 'excavation specialist, grave digger [or] dilettante'. He received an anonymous letter calling him a 'psychopath' and suggesting that he should jump off the top of his own building.[18] The exterior was described as a 'glittering slut brooch', 'a battle of material', 'a luxurious casket [with a] soft edge curve' or a 'temple to retailers . . . that could even make real estate tycoons such as Donald Trump . . . jealous'.[19] The associations provoked by the interior were even more inventive :'medieval labyrinth', 'luxurious dripstone cave' or 'mausoleum of shapes'.[20]

This battle of pros and cons remained a constant companion to Hollein. The Haas-Haus was completed in 1990; 30 years later the much-discussed building — the nation's most prominent 'corner property' — has become an integral part of Vienna's historical centre. On a site with a surface area of just 730 m², the building contained a five-storey conical atrium with more than 20 shops. A space-defining stair sculpture provided ample room for numerous design elements and culminated in an artificially lit skylight. Above the atrium were three levels of office space, and in the attic zone there was (and still is) a restaurant. The punctuated façade, with stepping-down stone cladding, flows past the glazed façade cloaking the oriel. The third façade, on Goldschmiedgasse is more sedate, populated with fewer smaller-scale motifs. As a combination of technical equipment and follies, the roofscape constitutes a continuation of the neighbourhood's intricate roof silhouette. Hollein's overall concept, which extended to the design of the square — including, in particular, three columns that were to optically re-establish the separation between the two squares — was not implemented.

The Haas-Haus partly achieved Hollein's aims: it became a landmark for modern Vienna, helped to overcome conservative zoning laws and played an important role in creating a diverse and open approach to the handling of other inner-city developments. Nonetheless, Hollein had to sacrifice a lot of his initial ideas, and in the end the building failed as a shopping mall. People visited the Haas-Haus because of the polemic, but they 'turned their back on the shops'.[21] A year after its opening it was suggested to repurpose the building as a Viennese branch of The Guggenheim Museum.[22] From 2001 to 2002, its interior was remodelled to suit the demands of only one tenant, while the exterior remained nearly unchanged. Nowadays it is used as a hotel and a fashion store. Judging from previous debates, one would think that such a change should have caused further controversy — although Hollein himself agreed to the conversion. Surprisingly nothing happened. It seems as if nobody was paying attention, or only found out about it long after the changes were made.[23]

12
Based on a comparison of *Landesgesetzblatt Wien* 18 (1976) and 29 (1987).

13
Friedrich Achleitner, *Wiener Architektur: Zwischen typologischem Fatalismus und semantischem Schlamassel* (Vienna/Cologne/Weimar: Böhlau, 1996), 152–153.

14
HN-151-077-Dok, Archive Hans Hollein, Az W and MAK, Vienna.

15
See expertise and answers given by lawyers in: *Transparent*, op. cit. (note 7), 42–44.

16
Jan Tabor, 'Aufwertung des Doms', *AZ*, 17 September 1990.

17
Michael Wise, 'The Man Who Brought Vienna Up to Date: Hans Hollein Has Won over His Native City with Bold Designs', *The Independent*, 25 April 1990.

18
'Baugrubenexperte, Totengräber, Dilettante', *Die Presse*, 17 May 1990.

19
Michael Mönninger, 'Der Bauch von Wien', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18 September 1990.

20
'Schwere Haut am kaufmännischen Vereinshaus', *Der Standard*, 30 August 1990.

21
Der Standard, 8 February 1992.

22
'Guggenheim ins Haas-Haus', *Die Presse*, 31 August 1991.

23
The 16th edition of a travel guide from 2010 still offered a description of the exclusive boutiques behind the façade of the Haas-Haus, next to a picture of the original atrium. Rainer Eisenschmid, *Wien mit großem Cityplan* (Ostfildern: Baedeker, 2010), 289.

contents

wees dat de discussie voor de Weense architecten en de bouwlobby een aanleiding was om actie te ondernemen tegen een paragraaf in het Weense bouwrecht dat de historische stad beschermt.[11] Het naast elkaar bestaan van oude en nieuwe gebouwen in beschermde stadsgezichten is sinds 1972 in regelgeving gegoten, die vereist dat elke nieuwe constructie wordt aangepast aan de historische context in termen van stijl, vorm, hoogte, dakvorm, bouwtechnisch ontwerp en kleurstelling. Uiteraard werd bij het ontwerp van Hollein geen rekening gehouden met deze strenge regels. Een van de meest bepalende resultaten van het hele project was de herziening van artikel 85.5 in juli 1987. Er werden slechts enkele woorden gewijzigd: in plaats van 'af te stemmen' op de bestaande gebouwen moest het nieuwe gebouw 'rekening houden met' de bestaande gebouwen en op een 'eigentijdse' manier in het stadsbeeld passen.[12] Friedrich Achleitner, een belangrijk kroniekschrijver en criticus van de Oostenrijkse architectuur, zou later over de 'Lex Hollein' schrijven.[13]

'Laat Hans Hollein in vrede werken.' Dit project werd gesteund door een groep van 19 bekende figuren uit de kunst, cultuur en politiek, onder leiding van kunstenaar en schrijver André Heller. Zij verdedigden de stelling dat cultuur en kunst de belangrijkste troeven vormden van Oostenrijk: Oostenrijk kon het zich niet meer veroorloven om de indruk te wekken een provinciaal, knorrig land te zijn dat niet in staat was om met kwaliteit om te gaan. Voor hen was het een gelukstreffer dat Hans Hollein kon worden overgehaald om in het centrum van de hoofdstad een symbool van kwetsbare architectuur te creëren. De groep stelde dat, ondanks talloze voorbeelden van schandelijke 'architectonische verwaandheid' in de afgelopen 50 jaar, Wenen wel degelijk een enorme achterstand had opgelopen op het gebied van belangrijke architecturale prestaties.[14]

De tegenstanders van het project grepen elk argument aan om hun gelijk te halen. Hollein werd beschuldigd van het ontoelaatbaar kopiëren van Amerikaanse voorbeelden — werk van Johnson/Burgee Architects en Burgener Lachapelle Architects.[15] Belangrijke critici pleitten echter voor Hollein's moderne aanpak. Jan Tabor noemde zijn ontwerp een 'opwaardering van de kathedraal'.[16] Een artikel van Michael Wise droeg de titel 'The Man Who Brought Vienna Up to Date: Hans Hollein Has Won over His Native City with Bold Designs'.[17] Met ontluisterende commentaren en spottende metaforen werden gebouw en/of architect toegelicht. De krantenkoppen en artikelen gingen hard van stapel. Hollein zei ooit in een interview dat hij omschreven werd als een 'bouwputspecialist, grafdelver [of] dilettant'. Hij ontving een anonieme brief waarin hij een 'psychopaat' genoemd werd en waarin de auteur suggereerde dat Hollein maar beter van het dak van zijn eigen gebouw kon springen.[18] De buitenkant van Haas-Haus werd beschreven als een 'glinsterende slettenbroche', 'een gevecht van materialen', 'een luxueuze kist [met een] zacht afgeronde curve' of een 'tempel voor winkeliers (...) die zelfs vastgoedmagnaten als Donald Trump (...) jaloers zouden kunnen maken'.[19] De associaties die door het interieur opgeroepen werden, waren nog inventiever: 'middeleeuws labyrint', 'luxueuze druipsteengrot' of 'mausoleum van vormen'.[20]

Deze strijd tussen voor- en tegenstanders bleef Hollein constant vergezellen. Het Haas-Haus werd in 1990 voltooid. 30 jaar later is het veelbesproken gebouw — het meest prominente 'hoekpand' van de natie — een integraal onderdeel geworden van het historische centrum van Wenen. Op een terrein met een oppervlakte van slechts 730 m² bevatte het gebouw een vijf verdiepingen tellend, kegelvormig atrium met meer dan 20 winkels. Een bijzonder sculpturale compositie van trappen bood ruimschoots plaats aan allerlei ontwerpmatige gebaren en bereikte haar hoogtepunt in een door kunstlicht beschenen daklicht. Boven het atrium waren drie verdiepingen met kantoorruimten en net onder het dak bevond zich (en bevindt zich nog steeds) een restaurant. De met openingen doorboorde gevel, met zijn aflopende stenen gevelbekleding, maakt plaats voor een glazen versie die overloopt in de erker. De derde gevel, aan de Goldschmiedgasse, is ingetogener en uitgevoerd met minder, en kleinschaliger motieven. Als een combinatie van technische voorzieningen en uitzinnigheden vormt het daklandschap een voortzetting van het ingewikkelde daksilhouet van de buurt. Het totaalconcept van Hollein, dat zich uitstrekte tot het ontwerp van het plein — waaronder in het bijzonder drie kolommen die de scheiding tussen de twee oorspronkelijke pleinen optisch moest herstellen — is niet uitgevoerd.

Het Haas-Haus heeft de doelen van Hollein deels bereikt: het werd een mijlpaal voor het moderne Wenen, droeg bij aan het overwinnen van conservatieve bestemmingsplannen en speelde een voortrekkersrol bij het bewerkstelligen van een veelzijdige, open benadering voor andere binnenstedelijke ontwikkelingen. Toch moest Hollein veel van zijn oorspronkelijke ideeën opofferen en uiteindelijk mislukte het gebouw als winkelcentrum. De mensen bezochten het Haas-Haus vanwege de polemiek, maar ze 'keerden de winkels de rug toe'.[21] Een jaar na de opening werd voorgesteld het gebouw te

11
Dieter Klein, 'Nicht beliebig drauflosbauen...', bron onbekend.

12
Gebaseerd op een vergelijking van *Landesgesetzblatt Wien* 18 (1976) en 29 (1987).

13
Friedrich Achleitner, *Wiener Architektur: Zwischen typologischem Fatalismus und semantischem Schlamassel* (Wenen/Keulen/Weimar: Böhlau, 1996), 152–153.

14
HN-151-077-Dok, Archive Hans Hollein, Az W en MAK, Wenen.

15
Zie expertise en antwoorden van advocaten in: *Transparent*, op. cit. (noot 7), 42–44.

16
Jan Tabor, 'Aufwertung des Doms', *AZ*, 17 september 1990.

17
Michael Wise, 'The Man Who Brought Vienna Up to Date: Hans Hollein Has Won over His Native City with Bold Designs', *The Independent*, 25 april 1990.

18
'Baugrubenexperte, Totengräber, Dilettante', *Die Presse*, 17 mei 1990.

19
Michael Mönninger, 'Der Bauch von Wien', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18 september 1990.

20 '
Schwere Haut am kaufmännischen Vereinshaus', *Der Standard*, 30 augustus 1990.

21
Der Standard, 8 februari 1992.

Friedrich Achleitner suggested in retrospect that 'the debate about the Haas–Haus in Vienna was not conducted seriously or thoroughly enough, though certain overtures were made'.[24] In 2012, it was placed, once again without public discussion, on the national registry of listed buildings, along with a number of other Hollein's buildings. Despite a history full of controversy, today the Haas–Haus is part of almost every architectural guide for Vienna, cast as a pioneering landmark of architectural progress. For the vast majority of people, unaware of the history of the project and the surrounding urban fabric, the Haas–Haus is just another building. It simply seems to have been accepted, with a kind of indifference and without strong opinions.[25]

The 'collapse of Western civilisation' some of the project's opponents feared did not take place. In any case, nobody can say that the historical city centre of Vienna has been overwhelmed by modern architecture since 1990. Only a few projects have been realised, such as the Peek & Cloppenburg flagship store by David Chipperfield Architects, and K 47, an office and commercial building by Henke Schreieck Architekten. Hollein aficionados can suggest that the belated arrival of the twentieth century caused much ado about the Haas–Haus. Even though only the façade remains of the original project, it was worth it.

24
Achleitner, *Wiener Architektur*, op. cit. (note 13), 147.

25
The article from 2018 suggests that nobody thinks of the Haas–Haus as misplaced. See: oe1.orf.at/artikel/644854/Haas–Haus–Wien.

herbestemmen als Weense vestiging van het Guggenheim–museum.[22] Van 2001 tot 2002 werd het interieur verbouwd om te voldoen aan de eisen van slechts één huurder, terwijl het exterieur vrijwel onveranderd bleef. Tegenwoordig wordt het gebruikt als hotel en als modezaak. Te oordelen naar eerdere debatten zou men denken dat een dergelijke verandering tot verdere controverse had moeten leiden — hoewel Hollein zelf instemde met de verbouwing. Verrassend genoeg is er niets gebeurd. Het lijkt erop dat niemand er aandacht aan besteedde, of er pas achter kwam lang nadat de verbouwingen waren uitgevoerd.[23]

Friedrich Achleitner suggereerde achteraf dat 'het debat over het Haas–Haus in Wenen niet serieus of grondig genoeg werd gevoerd, hoewel er duidelijk bepaalde mogelijkheden daartoe waren gecreëerd'.[24] In 2012 werd het Haas–Haus, wederom zonder openbare discussie, op de nationale monumentenlijst geplaatst, samen met een reeks andere gebouwen van Hollein. Ondanks een geschiedenis vol controverse maakt het gebouw tegenwoordig deel uit van bijna elke architectuurgids voor Wenen, waar het als een baanbrekende mijlpaal van de architecturale vooruitgang wordt gepresenteerd, terwijl het voor de overgrote meerderheid van de mensen — die zich niet bewust zijn van de specifieke geschiedenis van het architectuurproject en het omringende stadsweefsel — gewoon een van de vele gebouwen is in het centrum van Wenen. Haas–Haus lijkt algemeen aanvaard te zijn, met een soort onverschilligheid en zonder sterke meningsverschillen.[25]

De 'ineenstorting van de westerse beschaving' die door sommige tegenstanders van het project gevreesd werd, heeft niet plaatsgevonden. In elk geval kan niemand zeggen dat de historische binnenstad van Wenen sinds 1990 is overweldigd door de komst van moderne architectuur. Er zijn slechts enkele projecten gerealiseerd, zoals een flagshipstore van Peek & Cloppenburg door David Chipperfield Architects en het K 47, een kantoor– en bedrijfsgebouw door Henke Schreieck Architekten. Aanhangers van Hollein kunnen beweren dat de late komst van de twintigste eeuw in Wenen al die ophef over het Haas–Haus heeft veroorzaakt. Ook al blijft alleen de gevel van het oorspronkelijke project overeind, toch was het de moeite waard.

Vertaling: David Peleman

22
'Guggenheim ins Haas–Haus', *Die Presse*, 31 augustus 1991.

23
De 16e editie van een reisgids uit 2010 bood nog steeds een beschrijving van de exclusieve boetieks achter de gevel van het Haas–Haus, naast een foto van het originele atrium. Rainer Eisenschmid, *Wien mit großem Cityplan* (Ostfildern: Baedeker, 2010), 289.

24
Achleitner, *Wiener Architektur*, op. cit. (noot 13), 147.

25
Het artikel uit 2018 suggereert dat niemand denkt dat het Haas–Haus misplaatst is. Zie: oe1.orf.at/artikel/644854/Haas–Haus–Wien.

Irénée Scalbert

In Praise of Neutelings Riedijk

Ter ere van Neutelings Riedijk